

ОСОБИСТІ ПІДСОБНІ ГОСПОДАРСТВА В УМОВАХ РИНКУ

***Н. В. Кнап, кандидат сільськогосподарських наук
ВП НУБіП України «Мукачівський аграрний коледж»***

Розкрито сучасний стан агропромислового комплексу України, необхідність переходу від економічної діяльності в аграрному секторі до підприємницької. Охарактеризовано роль та значення особистих підсобних господарств в аграрному секторі в умовах ринкової економіки. Зроблено висновки та дано пропозиції щодо їх розвитку й покращення функціонування.

Особисте підсобне господарство, ринкова економіка, агропромисловий комплекс, аграрний сектор, підприємство.

АПК України є одним із найбільших і найважливіших секторів народного господарства. Від стану сільського господарства та сфери його обслуговування багато в чому залежить економічне, політичне й соціальне становище суспільства. В аграрній сфері економіки відбуваються глибокі соціально-економічні перетворення. Продовжує формуватися багатокладна економіка на основі розвитку різних форм власності, нових форм організації виробництва і ринкових відносин, змінюється система управління.

Характерною особливістю сучасного стану розвитку агропромислового комплексу України є глибока, затяжна і дуже загрозлива економічна криза, що виявляється у дестабілізації агропромислового виробництва, розпаді фінансово-економічної системи, катастрофічному спаді виробництва, величезній кількості низькорентабельних і збиткових підприємств, звуження ринків, зростання споживчих цін і, звичайно, низька купівельна спроможність населення. У цих умовах виникає реальна загроза продовольчій безпеці держави. Тому нинішня економічна діяльність в аграрному секторі в умовах ринкової системи повинна стати, за своєю суттю, підприємницькою.

Підприємство – це самостійна діяльність громадянина або об'єднання декількох фізичних осіб з метою виробництва продукції, торгівлі чи виконання інших робіт, для задоволення потреб замовників та одержання прибутку.

Підприємство забезпечує функціонування агропромислового комплексу і його інтенсивний розвиток, тому що саме підприємницька діяльність характеризується новішим використанням технологій та організацій управління виробництва. Унаслідок цього, зростає ефективність виробництва, збільшується зайнятість населення, створюються нові товари і послуги та розширюється ринок [1].

Формування і становлення ринкових відносин в аграрному секторі економіки України об'єктивно зумовлюють розвиток його багатокладності, в основу якої покладено принципи рівних можливостей,

здорової конкуренції та ділового співробітництва між різними формами власності й господарювання.

У сучасній ринковій економіці існує багато видів форм господарювання у сільському господарстві. Кожна з форм господарювання має свої особливості, які їх характеризують.

Господарства населення, за своєю соціально-економічною і правовою сутністю є, насамперед, сукупністю певного нерухомого і рухомого майна, що має вартісну оцінку, яке призначено для задоволення їхніх матеріальних і побутових потреб, а також вони є складовою частиною багатокладного аграрного виробництва продуктів харчування та сировини рослинного і тваринного походження [5].

Господарства населення в сучасних умовах є необхідною формою реалізації особистого та суспільного інтересів в сільському господарстві. Вони реально становлять конкуренцію сільськогосподарським підприємствам у використанні трудових і матеріальних ресурсів, реалізації виробленої продукції.

Господарства населення – це особлива, заснована на приватній формі власності форма господарювання селян, що передбачає виробництво, перероблення, споживання сільськогосподарської продукції та реалізацію її надлишків.

Нині назріла потреба здійснення нового етапу наукових досліджень ролі господарств населення у продовольчому забезпеченні країни, формуванні рівня добробуту значної кількості сільського населення з урахуванням принципів змін у відносинах власності та форм господарювання на селі.

Мета дослідження – визначення ролі особистих підсобних господарств в умовах ринку.

Виклад основного матеріалу. Діяльність господарств населення нині є напрямом реалізації економічних інтересів селян. Отже, господарства населення в сучасних умовах є необхідною формою створення середнього класу на селі, економічні інтереси якого ефективно реалізуються внаслідок взаємодії з економічними інтересами інших суб'єктів господарювання та держави.

Особисті селянські господарства (ОСГ) – це форма ведення сільськогосподарського виробництва сім'єю на відведеній їй у власність, постійне чи тимчасове користування ділянці землі для виробництва продукції рослинництва й тваринництва. Вони репрезентують собою в ідеалі вторинну, тобто додаткову до основної роботи, зайнятість громадян, що базується на їхній власності на землю та інші засоби виробництва. Але останнім часом, коли у сільській місцевості виникло і зростає безробіття, для багатьох сільських жителів – не лише пенсіонерів – селянські подвір'я є єдиним місцем прикладання праці, вагомим джерелом самозабезпечення та одержання прибутку.

В умовах реформування аграрної сфери, через різке скорочення обсягів виробництва в агроформуваннях і зниження доходів селян, створилися сприятливі (значною мірою вимушені) передумови для

розвитку ОСГ. Під час дослідження встановлено, що ці господарства виконують такі функції: економічні, соціальні, морально-виховні, репродуктивні, естетичні, екологічні.

До *економічних функцій* належать: забезпечення предметами довготривалого використання та продуктами харчування; виробництво високоякісної сільськогосподарської продукції; поповнення продовольчого фонду країни; підвищення рівня життя сільських мешканців та зростання їхніх доходів; ефективне використання ресурсів праці і засобів виробництва; налагодження виробничих зв'язків; інтеграція з аграрними формуваннями.

Соціальні функції – самовираження та самоадаптація до ринкових умов; розвиток традиційного сільського способу життя; покращення якості життя селян та культури сільського побуту.

Морально-виховні функції – створення психологічного і трудового настрою, прищеплення навичок вискоефективної праці; трудове виховання та розвиток особистості; закріплення кадрів на селі; професійна орієнтація підростаючого покоління; підвищення морального та професійного світогляду.

Репродуктивні – відтворення людського роду; забезпечення оптимального співвідношення статевовікових груп населення.

Естетичні – спілкування з природою та сприйняття її краси; організація раціонального дозвілля.

Екологічні – відповідальність за ефективне використання земельних ресурсів.

Критерії класифікації особистих селянських господарств:

- кількісний склад сім'ї;
- розмір земельної ділянки та паїв;
- спеціалізація особистого селянського господарства (у рослинництві: картопля, овочі, плоди та ягоди, вирощування квітів; у тваринництві: молоко, відгодівля великої рогатої худоби, свиней, м'ясо птиці, яйця, мед);
- джерела коштів для існування сім'ї;
- орієнтація особистого господарства сільського населення на різні ринки збуту своєї продукції (повне споживання продукції, часткове споживання з реалізацією на ринку її надлишку, незначне споживання продукції з переважною її реалізацією на ринку);
- розмір сукупного доходу сім'ї.

За метою діяльності виділяють три типи ОСГ: багатогалузеве споживче господарство; товарно-споживче господарство, що реалізує на ринку надлишки виробленої продукції; товарно-багатогалузеве спеціалізоване ринкове господарство.

У групі багатогалузевих споживчих господарств, як правило, зайняті пенсіонери або громадяни, які отримують достатньо високі доходи у сфері суспільного виробництва. Вироблена ними продукція використовується, головним чином, на власне споживання, а рівень їх товарності дуже низький. Їх ще називають натуральними особистими селянськими господарствами. Другий тип господарств характерний для сімей

працівників сільськогосподарських підприємств, що мають можливість отримувати корми, насіння, послуги за низькими цінами. Третій тип господарств потребує значних затрат праці, його ведуть родини, де є непрацюючі, пенсіонери і неповнолітні діти.

Тобто, можна стверджувати, що особисте селянське господарство – це форма господарювання селян (фізичних осіб), яка заснована на приватній власності, ведеться силами членів сім'ї (родини) і передбачає виробництво та переробку сільськогосподарської продукції з метою не тільки особистого споживання, але й реалізації її надлишків.

Зважаючи на вищезазначені критерії, особисті господарства сільського населення слід класифікувати:

- *I група* – господарства з найбільш слабким потенціалом (19,2%): у своєму складі мають одного – двох непрацюючих пенсіонерів; володіють до 0,5 га землі; характеризуються широкою спеціалізацією; виробництво продукції здійснюється з метою задоволення власних потреб у продуктах харчування;

- *II група* – господарства із середнім потенціалом (32,6%): у своєму складі мають двох – трьох осіб зрілого і похилого віку, переважно працюючих; володіють до 1,0 га землі; виробництво продукції широкої спеціалізації; ведення господарства здійснюється з метою повного самозабезпечення сім'ї продуктами харчування і часткової реалізації їх на ринку (інколи за місцем розташування господарства або вздовж транспортних магістралей);

- *III група* – господарства з високим потенціалом (33,5%): у своєму складі мають осіб молодого і середнього віку, а також їхніх дітей чи батьків; оброблюють до 2,0 га землі; глибше виражена спеціалізація виробництва; головною метою ведення таких господарств є їх орієнтація на реалізацію продукції для задоволення зростаючих матеріальних і духовних потреб усіх членів сім'ї та виховання дітей;

- *IV група* – господарства, які отримали земельні паї: володіють ділянками (понад 2 га) для ведення товарного сільськогосподарського виробництва (14,7%). Отже, розміри ОСГ залежать, в основному, від складу сім'ї. Зі збільшенням кількісного складу сім'ї, з'являється можливість розширення оброблюваної сім'єю земельної площі, збільшення кількості поголів'я худоби і птиці.

На початок 2010 р. в Україні налічувалося майже 22,5 млн власників землі та землекористувачів, з яких 5,7 млн громадян мали особисті селянські господарства, середньою площею 0,70 га сільгоспугідь. Решта користувачів землі – власники присадибних ділянок (9,8 млн), ділянок для садівництва (2,7 млн), для городництва (2,6 млн), для дачного та гаражного будівництва (1,3 млн) тощо [3].

Розмір земельних ділянок для ведення ОСГ за площею сільськогосподарських угідь у середньому по Україні зріс від 0,27 га в 1990 р. до 0,7 га у 2010 р. Таке розширення землеволодінь і землекористувань громадян відбулося за рахунок безплатного надання їм у власність і користування земельних ділянок, вилучених у колективних,

державних та інших сільськогосподарських підприємств і включених у фонд земель запасу й до резервного фонду населених пунктів.

Ринкова економіка та відносини в ній вимагають від товаровиробників суворого дотримання економії, дбайливого витрачання матеріальних ресурсів, запровадження заходів ресурсозбереження та нових технологій, щоб знизити власні витрати виробництва та підвищити якість продукції. Адже це єдина можливість отримати максимум прибутку.

У 2010 р. особисті селянські господарства виробили 64,6 % від усієї валової продукції галузі, причому в них було зосереджено лише 16,8 % від усієї площі сільськогосподарських угідь України. Це свідчить про фінансове «знекровлення» і повну руйнацію матеріально-технічної бази колективних сільськогосподарських підприємств. Водночас, слід зауважити, що господарства населення використовують частину ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств [4].

На відміну від великих колективних господарств, у приватному секторі (фермерські, ОСГ, колективні сади і городи та дачні ділянки) переважає ручна праця й вирощування трудомістких рослинницьких культур (овочі, ягоди, картопля). За даними статистичного щорічника України, пересічне число зайнятих за рік на 100 га сільгоспугідь в усіх категоріях господарств по Україні становить 77,1 осіб. У господарствах суспільного сектору цей показник становить 10,7 осіб, в особистих селянських господарствах – 401,7, фермерських – 11,1, у колективних садівничих і городніх товариствах – майже 1000 осіб [2].

На сьогодні типове особисте селянське господарство України виробляє близько 50 видів рослинницької та 8 видів тваринницької продукції:

- овочеві культури (16) – капуста, помідори, огірки, перець, баклажани, часник, цибуля, кріп, петрушка, морква, буряки столові, картопля, кабачки, гарбузи, кавуни, дині;
- ягоди та фрукти (15) – полуниця, суниця, смородина, агрус, малина, черешня, вишня, слива, яблуко, груша, персик, абрикос, шовковиця, калина, горіх;
- зернові (9) – жито, ячмінь, пшениця, кукурудза, просо, гречка, квасоля, горох, мак;
- технічні (3) – цукрові буряки, соняшник, льон-довгунець;
- кормові (3) – однорічні та багаторічні трави, кормові коренеплоди;
- тваринництво (8) – молоко, м'ясо великої рогатої худоби, м'ясо свиней, м'ясо птиці, яйця курячі, вовну, продукцію бджільництва тощо.

Такої величезної кількості видів рослинницької й тваринницької сільськогосподарської продукції не вирощує жоден фермер в країнах із розвинутою ринковою економікою. Це зумовлено тим, що ОСГ населення в Україні розраховують, головним чином, на самозабезпечення продуктами харчування, та, меншою мірою, на товарне виробництво [2].

Рівень господарювання на ділянках ОСГ значною мірою залежить від рівня розвитку господарств суспільного сектору. Чим краще

розвинений суспільний сектор виробництва, тим більше можливостей для розвитку взаємовигідних відносин із ним селянських господарств.

Реформування аграрного сектору дало можливість розширити землекористування ОСГ і суттєво вплинуло на обсяги та структуру вироблюваної ними продукції, зокрема, постійно збільшувати виробництво молока. Якщо в 1990 р. в селянських подвір'ях утримувалося 2187 тис. корів, то на початок 2010 р. воно зросло на 768 тис., або 35%. На частку господарств населення в 1990 р. припадало 24% від загального виробництва молока, у 2005 р. – 65%, а у 2010 р. – 69,7%. Тобто, господарства населення стали основними виробниками молочної продукції в Україні.

На початок 2010 р. в Україні налічувалося 3,1 млн ОСГ, які вирощували 5960 тис. голів свиней. У 2010 р. частка вирощеної в них живої маси свиней становила від загального обсягу по країні понад 80% проти 47%, які були в 1990 р. Кількість виробленої в ОСГ свинини за вказаний період зменшилася з 978,8 тис. т до 751,6 тис. т, або на 23,2%. Така невідповідність пояснюється тим, що: після 1990 р. відбулося скорочення обсягів вирощування свиней у всіх категоріях господарств більше, як у два рази, у тому числі на громадських сільгоспідприємствах – у 6,4 рази, тоді як у приватному секторі – менше ніж на чверть. На сьогодні, ОСГ у виробництві свинини займає провідне місце і постачає цієї продукції в 4 рази більше, ніж громадські сільськогосподарські підприємства.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Роль ОСГ у сучасних умовах вагома і на період реорганізації товарного сільськогосподарського виробництва на ринкових засадах буде певний час зростати. Необхідно усунути перешкоди у його розвитку. Як відомо, ОСГ із часів суцільної колективізації були зорієнтовані на виробництво різноманітної сільськогосподарської продукції для власного споживання. Функція самозабезпечення селянських сімей продовольством і нині залишається основною для цих господарств, особливо в умовах різкого зменшення платоспроможності сільського населення. До того ж, для компенсації скорочення доходів від виробництва у суспільному секторі господарювання значна кількість селян змушена нарощувати товарність своїх ОСГ. Деяка частина ОСГ уже сформувалась як товаровиробники, що, у свою чергу, посилює їхню роль у розв'язанні продовольчого забезпечення міського населення через продовольчі ринки та споживчу кооперацію.

Список літератури

1. Великий незнакомец: крестьяне и фермеры в современном мире / пер. с англ. ; сост. Т. Шанин ; под ред. А. В. Гордона. – М. : Прогресс, 1992. – 432 с.
2. Онищенко О. Ефективність господарств населення / О. Онищенко // Економіка України. – 2003. – № 1. – С. 60–69.
3. Розвиток господарських формувань і організація виробництва в аграрній сфері АПК / за ред. М. В. Зубця, П. Т. Саблука, В. Я. Месель-Веселяка. – К. : ІАЕ УААН, 1999. – 269 с.
4. Саблук П. Т. Аграрна реформа в Україні (здобутки, проблеми і шляхи їх вирішення) / П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров // Економіка АПК. – 2009. – № 12. – С. 3–14.

5. Свиноус С. Ф. Развитие отдельных крестьянских хозяйств в условиях переходной экономики // Экономика АПК. – 2003. – № 6. – С. 30–33.

Раскрыто современное состояние агропромышленного комплекса Украины, необходимость перехода от экономической деятельности в аграрном секторе к предпринимательской. Охарактеризованы роль и значение личных подсобных хозяйств в аграрном секторе в условиях рыночной экономики. Сделаны выводы и даны предложения по их развитию и улучшению функционирования.

Личное подсобное хозяйство, рыночная экономика, агропромышленный комплекс, аграрный сектор, предприятие.

Present conditions of the agro-industrial complex of Ukraine, the great necessity in transformation of economic activity in the agricultural sector into market economy are represented in the article. There were also depicted characteristics, the role and the value of private farms in the agricultural sector according to the market economy. The conclusions and suggestions are given concerning their development and improvement of functioning.

Private farms, market economy, agro-industrial complex, agricultural sector, enterprise.

УДК 519.87: 631.8

ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРОГРАМИ РОЗВИТКУ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

О. І. Коновал, аспірантка*

Розроблена економіко-математична модель формування інвестиційної програми розвитку аграрних підприємств, яка дозволяє оптимізувати їх виробничу структуру, вибрати найефективніші інвестиційні проекти та строки їх реалізації за умов обмеження інвестиційних ресурсів.

Сільськогосподарські підприємства, інвестиції, стратегія розвитку, інвестиційні проекти, інвестиційна програма, математична модель.

Успішний розвиток сільськогосподарських підприємств, підвищення економічної ефективності виробництва можна здійснювати за рахунок впровадження інвестиційно-інноваційної моделі у виробництво шляхом використання важелів стратегічного планування, які дозволяють

---

* Науковий керівник – доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН України М. М. Ільчук